

הקמתה והתארגנותה של התאחדות האכרים בארץ-ישראל

ניל שרמן ודניאלה הלר

מבוא

רק בשנת 1931, עם האיחוד בין התאחדות האכרים ביהודה ושומרון לבין חבר החקלאים הלאומיים, התגבש והתבסס ארגון ייצוגי כללי של החקלאים הפרטיים ביישוב. אמנם, בקרב האיכרים פעלו ארגונים ענפיים חשובים וחזקים וארגונים אזוריים, שמילאו תפקיד משמעותי, אך ארגון כללי, מתאם, מכונן ומייצג, הוקם רק בתקופה מאוחרת יחסית. בתום שלושה עשורים של נסיונות חוזרים ונשנים הצליחו עסקני האיכרים להקים מסגרת ארגונית ממשית, שהתמסדה ופעלה ברציפות לאורך שנים.

האיכרים פעלו להקמת ארגון ארצי מייצג בעיקר מתחילת המנדט הבריטי בארץ-ישראל ועד לביסוס ההגמוניה של תנועת העבודה בציונות וכיישוב, בשנת 1935. בתקופה זו התגבש המבנה החברתי והפוליטי של החברה היישובית.¹ הן הצרכים המעשיים של חיי היומיום ביישוב והן המאבק על השליטה הפוליטית ביישוב ובתנועה הציונית הניעו קבוצות חברתיות-כלכליות וזרמים רעיוניים לשאוף לגיבוש מסגרות ארגוניות מקיפות לפעילותם.

הראשונים להתארגן ביעילות לפעילות כלל-ארצית היו אנשי תנועת העבודה הציונית, לזרמיה השונים. יונתן שפירא טוען שהתארגנות מוקדמת זו היתה גורם חשוב בקביעת מעמדן הדומיננטי של מפא"י ויתר מפלגות הפועלים.² דפוסי ההתארגנות של תנועות הפועלים שימשו דגם לחיקוי על-ידי יריבים, שהכירו ביתרון שהקנתה ההתארגנות לתנועות אלה. אפילו התנועה הרוויזיוניסטית, שקמה מתוך התנגדות לציונות הסוציאליסטית, הקימה בשנות השלושים מגוון מוסדות המקבילים לאלה של תנועת העבודה.³ התופעה הכלל-יישובית של התארגנות תוך תחרות באה לביטוי גם במגזר הכפרי-חקלאי; ראשיתה בהקמתו של המרכז החקלאי כארגון-גג של הפועלים החקלאים וחברי ההתיישבות העובדת, והמשכה בהקמתו של ארגון כללי של החקלאים הפרטיים.

* עבודה זו נכתבה במסגרת מחקר מקיף יותר בנושא גיבוש המערכת המוסדית של המגזר החקלאי בשנים המוקדמות של תקופת המנדט. מחקר זה מומן על-ידי התאחדות האכרים וחבר הנאמנים של המרכז הלימודי הפיתוח. בעבודתנו במחקר זה נהנינו מעזרתם הרבה של עובדי הארכיון הציוני המרכזי, ארכיון העבודה על-שם לבון, ארכיון התאחדות האכרים והארכיונים בראשון-לציון, כפר-תבור, ראש-פינה, יסודיה-מעלה ורחובות. תודתנו נתונה למוסדות אלה ולעובדיהם. תודתנו נתונה גם למי ששיתפו אותנו בדיעותיהם האישיות בנושאים הקשורים לעבודה זו: מר דוד גולדמן (כפר-תבור), מר מנחם בן-אריה (ראש-פינה). מר אריה לובובסקי (יסודיה-מעלה), וד"ר שדה צימרמן-גריס (יבנאל).

1 ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה, תל-אביב תשל"ח, עמ' 146-147.

2 י' שפירא, אחדות העבודה ההיסטורית, תל-אביב תשל"ה: ראה גם: ז' צחור, בדרך להנהגת הישוב, ירושלים תשמ"ב.

3 ד' רוט, 'המפלגה הרוויזיוניסטית הארץ ישראלית 1925-1935: מאבקה על ההגמוניה בחברה היישובית', עבודה לשם קבלת התואר מוסמך של אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1972.

לעומת הקשיים שבהם נתקלו מנהיגי האיכרים בנסינותיהם הארגוניים, בולטת הקלות היחסית שבה הצליחו מנהיגי הפועלים להקים את המרכז החקלאי, הארגון הכלל-ארצי המייצג של הפועלים החקלאים וההתיישבות העובדת. מיד עם ייסוד ההסתדרות, בשנת 1920, הוקם גם המרכז והתבסס במהירות. כבר בראשית תקופת המנדט מילא המרכז תפקיד מכריע בטיפול בגרעיני ההתיישבות והיישובים של השמאל.

מטרתנו לתאר במאמר זה את הנסינות להקים ארגון מייצג כללי של ציבור האיכרים, להסביר את הקשיים שהתעוררו בהקמתו ולנתח את הנסיבות ההיסטוריות, בשנות השלושים המוקדמות, שאפשרו להגשים את המטרות הארגוניות של מנהיגי האיכרים. נתמקד בבעיות הארגוניות של התאחדויות המושבות והאיכרים ובנסינותיהן להתבסס.

חוקרים קודמים התמקדו בעיקר בתפקיד שמילאו האיכרים בפוליטיקה של היישוב, באמצעות ארגונייהם המייצגים. הם התעניינו פחות בניתוח היחסים שבין הארגונים לבין חבריהם ובשירותים שהארגונים סיפקו. כך, למשל, אניטה שפירא מציגה ומנתחת בספרה, 'המאבק הנכזב', את העמדות שנקטו ארגוני האיכרים בוויכוח הציבורי בנושא העבודה העברית.⁴ לשאלות פנימיות הנוגעות לארגון האיכרים יש, מבחינתה, חשיבות משנית. היא רואה את קיומה של התאחדות האיכרים כנתון, ואינה תוהה על שורשיה ומהותה. העניין הארגוני היחיד שזכה לתשומת-לבה בהקשר זה הוא האיחוד של התאחדות האיכרים ושומרן וחבר החקלאים הלאומיים, עניין שיש לו נגיעה ישירה לסוגיית העבודה העברית. בדומה לכך גם בעבודתו של יגאל דרורי, 'החוגים האזרחיים ביישוב הא"י בשנות ה-20', בפרקים העוסקים בהתאחדות האיכרים, אין התארגנות האיכרים כשלעצמה מוקד הדיון, אלא יכולתו של ציבור האיכרים לשמש בסיס להתארגנות פוליטית של החוגים האזרחיים בחברה היישובית.⁵ לעומת זאת, הדגשת הפן ההתיישבותי בספרם של דב ויינטראוב, משה ליסק ויעל עצמון, מביאה להצגת פרטים מסוימים הנוגעים לתפקידם של ארגוני האיכרים כארגונים של מגזר.⁶ אלא שהמחברים מתמקדים במידת גיבושה של התודעה המעמדית בקרב האיכרים, ובמתן ביטוי פוליטי לתודעה זו באמצעות ארגון מייצג, אך אינם עוסקים בפן הארגוני-פנימי של התבססות התאחדות האיכרים. כלומר, חוקרים אלה לא ניסו להבין את התהליך שבו התמסדה התאחדות האיכרים בארץ-ישראל כארגון הכללי של החקלאות הפרטית.

נסינותנו להתמודד עם נושא זה חייב אותנו לאמץ גישה מחקרית המשלבת מתודולוגיה מתחום חקר ההיסטוריה ומתודולוגיה של מדעי החברה. מתחום מדעי החברה נשתמש בתזה מתורתו של מנקור אולסון, הקובעת שיכולתו של ארגון חדש להתמסד ולהאריך ימים מבוססת על כושרו לספק טובין מן הסוג שאפשר להגביל את הספקתם לחברי הארגון בלבד — תמריצים בווררים (selective incentives). ארגון חדש אינו יכול להתבסס בעיקר על הספקתם של טובין ציבוריים (public goods), שנהנים מהם כל מי שהם בעלי אינטרס משותף, בלי קשר לנכונותם להצטרף לארגון

4 אניטה שפירא, המאבק הנכזב, תל-אביב תשל"ז.

5 י' דרורי, 'החוגים האזרחיים ביישוב הא"י בשנות ה-20', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1981, עמ' 250-328.

6 D. Weintraub, M. Lissak & Y. Atzmon, *Moshava, Kibbutz and Moshav*, Ithaca 1969, pp. 32-67.

הקמתה של התאחדות האברים בארץ-ישראל

ולשאת בחובות הנובעות מן החברות.⁷ במצב שאנו מנתחים, העיסוק בשתדלנות לטובת כלל האיכרים, שהוא בגדר טובין ציבוריים, לא היה בסיס איתן דיו להתארגנות. כדי להתבסס, היה על הארגון לשמש צינור להזרמת כספים שהתקבלו מגורמים ציבוריים, או לשמש בעצמו מקור להספקת שירותים או אשראי שניתן להגביל את חלוקתם לחברים בלבד.

מבחינה היסטורית, יש לציין שני גורמים מרכזיים להתפתחות ארגוני האיכרים: א. הגורם המרחבי — בניית ארגון כלל-יישובי של האיכרים התאפשרה רק משנמצאה הדרך לבסס ארגון איכרים באזור המטעים, כלומר, באזור המרכז. וזאת משום שאזור זה היה המוקד לפעילות החקלאית הפרטית — הן מבחינת מספר החקלאים והן מבחינת משקלם הכלכלי — וכן היה שם המוקד לפעילות הפוליטית, הכלכלית והחברתית של החברה היישובית כולה.

ב. הסדר הכרונולוגי של התפתחות הארגונים השונים של האיכרים — כפי שנפרט בהמשך, באזור המרכז התחזקו הארגונים הכלכליים הענפיים כבר לפני שנעשו צעדים משמעותיים להקמת ארגון ייצוגי-כללי. לפיכך, לא יכול הארגון הכללי לנצל את רצון האיכרים להשיג יתרונות בשיווק ובהספקה כתמריץ להצטרפות לשורותיו וכאמצעי לחיזוק היחסים עם החברים. לעומת זאת, בגליל התחתון, שבו התבסס הארגון הייצוגי-הכללי לפני שהוקמו גופים כלכליים מתמחים, יכול הארגון הכללי ליזום ולכוון פעולות כלכליות חיוניות, ובדרך זו לחזק את קשריו עם החברים. לאור עקרונות אלה נתאר וננתח את הקמתה והתבססותה של התאחדות האכרים בארץ-ישראל. נקדים לדיון בהתאחדות האכרים הארצית תיאור תמציתי של התפתחות התאחדות האכרים בגליל התחתון. השוואת מסלולי ההתפתחות של שני הארגונים תבליט נקודות עיקריות בניתוח.

התאחדות האכרים בגליל התחתון

התאחדות האכרים בגליל התחתון⁸ הוקמה כאיחוד של התאחדות המושבות בגליל התחתון וארגון האכר. התאחדות המושבות הוקמה בשנת 1914, וארגון האכר נוסד על-ידי גורמים שפרשו מהתאחדות המושבות לאחר סיום מלחמת-העולם הראשונה.

בתקופת מלחמת-העולם הראשונה יזמה התאחדות המושבות את ארגון ההספקה והשיווק החקלאי, ושימשה צינור להעברת כספי הסיוע של מוסדות יהודיים לאזור. בזכות פעילותה בתחומים אלה קנתה לעצמה ההתאחדות מעמד מיוחד בקרב אנשי המושבות, והוא שאפשר לה לשמש נציג מוסמך של האוכלוסייה היהודית באזור כלפי השלטונות העות'מאניים. ההתאחדות הצליחה להשיג מהשלטונות הקלות שונות, עד שהם שינו את יחסם ופתחו במסע רדיפות נגד הארגון ומנהיגיו.

בתום המלחמה ניסתה ההתאחדות לחזור ולמלא תפקיד מרכזי בחיי המושבות אך נכשלה בכך עקב פרישתם של איכרים רבים שהקימו את ארגון האכר. בסופר-של-דבר יושבו חילוקי-הדעות לגבי תחומי הפעילות הרצויים ולגבי הרכב ההנהגה, ובשנת 1922 הוקם מחדש ארגון אזורי מקיף, שנקרא 'התאחדות האכרים גליל התחתון'.

7 M. Olson, Jr., *The Logic of Collective Action*, New York 1971

8 השם המלא של הארגון, כפי שהוא מופיע בנייר המכתבים, 'התאחדות האכרים הסתדרות כלכלית הדדית של אכרי גליל התחתון בע"מ'.

עבודה בשדה טבק
ביבנאל (1924)

כמו התאחדות המושבות, עסקה גם התאחדות האיכרים במתן שירותים לחקלאי כפרט. היא טיפלה בארגון ובשיווק של תבואות ושקדים באמצעות חברת אסם, חברה מסחרית שהוקמה על-ידיה. בשנים הראשונות, כשעדיין תלו תקוות רבות בגידול הטבק, דאגה ההתאחדות גם לשיווק היכול של ענף זה. בנוסף למעורבותה בתחום השיווק עסקה ההתאחדות גם בהספקת תשומות לחקלאות, שוב באמצעות חברת אסם. לבסוף, האגודה שריכזה את השיווק, קנתה לה שליטה בפדיון המשקים, והדבר אפשר לה לגייס אשראי עבור חבריה.⁹

9 על התפתחויות שקדמו להקמת התאחדות האיכרים בגליל התחתון, על הקמתה ועל פעילותו של משרד התאחדות המושבות במלחמת העולם הראשונה ראה: א' עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון: חמישים שנות קורותיה, רמת-גן [ללא שנת הוצאה], עמ' 315, 330, 333; הנ"ל, חיים צימרמן איש הגליל, תל-אביב 1953, עמ' 56; ו' וין, משרד ההתאחדות של מושבות הגליל התחתון, תולדותיו ופעולותיו תרע"ד-תרע"ח, טבריה תרע"ט, עמ' 3.

על הקמת ארגון האכר והקמתו מחדש של ארגון כולל, התאחדות האיכרים, ראה: סופרנו בגליל, 'האכר', הארץ, 27 בפברואר 1922; הנ"ל, 'החקלאית', שם, 13 באוגוסט 1922; ב-ר, 'להתאחדות אכרי הגליל התחתון', שם, 25 באוגוסט 1922. ארגון האכר נעזר במכירת התבואות בשירותי 'חברת אנגליה פלשתינה לאימפורט ואקספורט' בחיפה. הארגון היה לקוח חשוב עד כדי כך שחברה זו טרחה והדפיסה בכותרת נייר הפרימה שלה 'הכוכבים של הסתדרות 'האכר'', ראה: מכתבים שונים, אה"ע, 8-1-16.

על פעילות ההתאחדות בשיווק היבולים ראה: מכתב מ' ניסנובים, התאחדות האיכרים בגליל התחתון, אל אוגור, כ"א בתמוז תרפ"ג, ארכיון כפר-תבור, תיק כחול 31; מכתב ניסנובים ושי' צימרמן אל הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים, 22 בספטמבר 1924, אה"ע, 8-1-13; מכתבים מאגודת החקלאי, חדרה, אל הנהלת אסם, חיפה, 14 ר' 22 באוגוסט 1925, אה"ע, 8-1-12; מכתב מאסם לאגודת החקלאי, 25 באוגוסט 1925, שם. גם אגודת השקד בפתח-תקווה קיימה קשרים עם אסם, ראה: פרוטוקול אספת באי-כוח אגודות של המרכז [החקלאי] עם באי-הכוח של אסם והחקלאי, כ"ב באב תרפ"ה, שם. לגבי הטיפול בגידול הטבק ושיווקו ראה: פרוטוקול ישיבת מועצת התאחדות האיכרים בגליל התחתון, י"ח בניסן [כנראה תרפ"ג], אה"ע, 8-1-18; פרוטוקול ישיבת המרכז החקלאי עם הנהלת התאחדות האיכרים בגליל התחתון, חשוון תרפ"ג, אה"ע, רשימה III, חטיבה 235IV, תיק 1025.

על פעילות ההתאחדות בתחום ההספקה ראה: מכתבים מנהל אל הנהלת אסם, חיפה, 25 ו-26 באוגוסט 1925, אה"ע, 8-1-12; מכתב יושב-ראש הוועד החקלאי בראשון-לציון אל הנהלת אסם, אוגוסט 1925, שם; פרוטוקול ישיבת המרכז החקלאי, י"א בתשרי תרפ"ד, אה"ע, רשימה IV, חטיבה 235VI, תיק 12; יומן המרכז החקלאי, כ"ח בתמוז תרפ"ד, אה"ע, רשימה III, חטיבה 235VI, תיק 21.

תיקון חביות ביקב הגדול של ראשון-לציון (1920)

אפשר לסכם ולומר שהמפתח להצלחת התאחדות האכרים בגליל התחתון נמצא בכך שמנהיגיה לא הסתפקו בשתדלנות לטובת האזור, אלא ביססו את ארגונם בעיקר על הספקה ישירה של שירותים לכל חבר וחבר בתחומים מרכזיים של פעילותו המשקית. מבחינה היסטורית, יזמי הארגונים האזוריים היו הראשונים שאפשרו לאיכרי הגליל התחתון ליהנות מיתרונות השיתוף בתחומי השיווק, האספקה והאשראי. התאחדות האכרים וההתארגנויות שקדמו לה הובילו בתחומים אלה, ולכן יכלו מנהיגיהן לרתום את הפעילות העסקית לביסוס הפעילות הציבורית של ארגוניהם. בלשונו של אולסון, השירותים שסיפקה ההתאחדות היו תמריצים בוררים. כלומר, היה

על פעילות ההתאחדות בתחום המימון והאשראי ראה: מכתב א' גולדוטר, הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים בפלשתינה, אל התאחדות האכרים, 27 במאי 1924 (כאנגלית), אה"ע 8-1-13; מכתב אפ"ק סניף טבריה אל ועד התאחדות האכרים בגליל התחתון, 13 ביוני 1924, שם; מכתב סגל מטבריה אל ניסנבוים, יבנאל, ב' בסיוון תרפ"ד, שם; מכתב רוזנהק (יק"א) אל התאחדות האכרים בגליל התחתון, 13 באפריל 1924, אה"ע, 8-1-12; מכתב ניסנבוים אל ועד כפרתבור, כ"ו בחשוון תרפ"ד, ארכיון כפרתבור, תיק כחול 30. על השליטה בפדיון היבולים וחיזוק כוחה של ההתאחדות ראה: מכתב מזכיר המושבה כפרתבור אל הנהלת ההתאחדות, יבנאל, כ"ה באדר ב' תרפ"ד, אה"ע, 8-1-12; החלטות ישיבת מועצת התאחדות האכרים בגליל התחתון, י"ח בניסן [כנראה תרפ"ג], אה"ע, 8-1-18; מכתב הנהלת ההתאחדות אל ועד כפרתבור, י"ט באייר תרפ"ד, ארכיון כפרתבור, תיק כחול 32; מכתב ועד כפרתבור אל הנהלת התאחדות האכרים בגליל התחתון, כ"ז באדר א' תרפ"ד, אה"ע, 8-1-13. על ייצוג ענייני האיכרים בפני מוסדות ציבור על-ידי ההתאחדות ראה: מכתב ניסנבוים, התאחדות האכרים בגליל התחתון, אל ועד המושבה כפרתבור, כ"א כאלול תרפ"ג, ארכיון כפרתבור, תיק כחול 30; פרוטוקול האספה הכללית של התאחדות האכרים בגליל התחתון, ז' בחשוון תרפ"ד, אה"ע, 8-1-18; מכתב הבנק המרכזי למוסדות שיתופיים אל התאחדות האכרים בגליל התחתון, 11 בפברואר 1924, אה"ע, 8-1-13; מכתב המזכיר הראשי של הוועד הלאומי אל התאחדות האכרים בגליל התחתון, א' באייר תרפ"ד, אה"ע, 8-1-12; מכתב הוועד הלאומי אל התאחדות האכרים בגליל התחתון, כ"ו באדר א' תרפ"ד, שם; מכתב ש' [צימרמן], התאחדות האכרים בגליל התחתון, אל ועד כפרתבור, כ"ז בניסן תרפ"ד, ארכיון כפרתבור, תיק כחול 32; מכתב ניסנבוים אל ועד כפרתבור, ל' בשבט ו"א בתמוז תרפ"ד, שם; מכתב י' מקלה, יושב-ראש ועדת השופטים אל ועד כפרתבור, כ"ז בטבת תרפ"ד, שם; מכתב ניסנבוים וצימרמן אל ועד כפרתבור, 25 באוגוסט 1925, ארכיון כפרתבור, תיק כחול 37.

אפשר למנוע את סיועו של הארגון ממי שלא היה חבר, או מחבר שלא קיים את התחייבויותיו.¹⁰ גם חלק ניכר מהפעילות השתדלנית של ההתאחדות הוקדש לטיפול פרטני במושבות ובאיכרים; פעילות זו כוונה לאו דווקא להשגת שינויים במדיניות הכללית, אלא לטיפול בבעיות המיוחדות של כל מושבה ואיכר.

מנהיגי התאחדות האיכרים מצאו את הדרך לחדור לחיי היומיום של האיכרים ושל יישוביהם. את הצלחותיו ומחדליו של הארגון הרגיש כל חבר כפרט, ולא רק כחלק מציבור שמצבו מושפע על-ידי פעילות ההתאחדות.

תהליך מיסודה של התאחדות האיכרים בארץ-ישראל

מיסודה של התאחדות האיכרים בארץ-ישראל היה תוצאה של תהליך ארוך שבמהלכו ניסו מנהיגי האיכרים במרכז הארץ להשתמש בארגון האיכרים באזורם כבסיס לגיבוש ארגון כלל-ארצי של החקלאות הפרטית. בשונה מארגוני האיכרים בגליל התחתון, הארגונים האזוריים שהוקמו ביהודה ובשומרון לא פיתחו פעילות עסקית ענפה, ופעילותם הוגבלה בעיקר לשתדלנות ולפעילות ציבורית אחרת.

איכרי יהודה הצליחו להתארגן לראשונה בשנת 1913, כשהוקמה התאחדות מושבות יהודה. התאחדות זו המשיכה לפעול עד לשנים הראשונות של השלטון הבריטי. בשנת 1922 נעשה נסיון להפוך את ההתאחדות האזורית להתאחדות האיכרים העברים בארץ-ישראל, אבל הנסיון לא עלה יפה. בשנת 1923 יזמו צעירי המושבות, שהיו מאורגנים באגודת בני בנימין, נסיון להחיות את ההתאחדות הארצית, אך גם מאמץ זה נכשל. בעקבות כשלון זה הוקם שוב, בסוף 1925, ארגון אזורי, התאחדות האיכרים ביהודה ושומרון. אך בשנת 1931, עם שילוב חבר החקלאים הלאומיים בשורותיה, שבה התאחדות זו והעלתה את התביעה להכיר בה כהתאחדות האיכרים בארץ-ישראל. ארגון זה הצליח להתמסד, והוא פועל ברציפות מאז ועד ימינו אלה.

התאחדות המושבות ביהודה

הנסיונות המוקדמים להתארגנות במושבות יהודה ראשיתם בשנת 1900, כאשר התעורר הצורך לייצג את האינטרסים של המושבות בפני הברון ויק"א.¹¹ הוועד הכללי של מושבות יהודה, שהוקם בשנת 1901, בחר בוועד פועל, ובו עסקנים מרכזיים מראשון-לציון.¹² הוועד הכללי ייצג את המושבות אצל הגורמים המיישבים בחוף-לארץ, ואף יזם שיגורה של משלחת לאירופה; למעשה, עסק הוועד בנושאים שהיו מרכזיים לכל המושבות. באספה כללית, שכונסה באותה שנה, לדון בהרכבה של המשלחת לאירופה, השתתפו גם נציגים של ועדי מושבות הגליל והשומרון.¹³ אלא

10 מכתב התאחדות האיכרים בגליל התחתון אל חי' יפה, 15 בנובמבר 1925, ארכיון כפר-תבור, תיק כחול 1; מכתב ניסבויס וצימרמן, התאחדות האיכרים בגליל התחתון, אל ועד כפר-תבור, ד' באדר ב' תרפ"ד, ארכיון כפר-תבור, תיק כחול 32; מכתב צימרמן אל ועד כפר-תבור, כ"ז בניסן תרפ"ד, שם; מכתב צימרמן אל ועד כפר-תבור, 6 באוגוסט 1925, שם, תיק כחול 37.

11 פרוטוקול האספה הכללית מס' 23 של המושבה, ד' בחשוון תר"ס, ארכיון רחובות, ספר הפרוטוקולים, כסלו תרנ"א-טבת תרס"ג.

12 פרוטוקול ישיבת הוועד הכללי, כ"א בשבט תרס"א, ארכיון ראשון-לציון, ספר הפרטיכלים, ע 1-1, עמ' 161.

13 פרוטוקול האסיפה הכללית של ועדי כל מושבות יהודה והגליל, כ"ט באדר תרס"א, ארכיון ראשון-לציון, ספר הפרטיכלים, ע 1-1, עמ' 179. באספה השתתפו נציגים מפתח-תקווה, רחובות, גדרה, מזכרת-בתיא, ואדי-חנן

המועצה הראשונה של
אגודת הכורמים ביקבי
ראשון-לציון (1900)
(בערך)

שפעילותו של הוועד הכללי דעכה לאחר ארגון המשלחת, והנסיונות להקימו מחדש, בשנת 1904, לא נשאו פרי.¹⁴

בשנת 1909 ניסו עסקני ראשון-לציון להקים שוב ארגון כללי שייצג את מושבות יהודה. בינתיים חלו התפתחויות כלכליות וארגוניות אצל איכרי מושבות אלה. הם הצליחו לארגן את פעילותם בשני הענפים החקלאיים המרכזיים, גפן-היין (כרמל מזרחי) וההדרים (אגודת פרדס). כאשר הצליחו אנשי ראשון-לציון לזמן את ועדי מושבות יהודה לאספה כללית, שבה הוחלט על הקמת ההסתדרות החקלאית של מושבות יהודה,¹⁵ כבר היה התחום של שיווק היבולים העיקריים חסום בפני הארגון החדש. הפעם לווה נסיון ההתארגנות בניסוח תקנון מפורט, שאושר באספה כללית של נבחרי המושבות.¹⁶ יוזמת ההתארגנות זכתה להד גם בתנועה הציונית, והידיעה על הקמת ארגון המושבות היהודיות פורסמה בהרחבה באחד מפרסומי ההסתדרות הציונית.¹⁷

למרות הישיבות הממושכות, הופעת התקנון בדפוס ופרסום הקמתה של ההסתדרות החקלאית נראה שהיא לא הצליחה להתבסס. אמנם בשנים 1910-1913 התקיימו כמה ישיבות של באי-כוח מושבות יהודה.¹⁸ הדיונים במפגשים אלה נסבו בעיקר על שתדלנות כלפי השלטונות, כלפי יק"א וכלפי רבני ירושלים, אשר התנכלו למושבות בדרכים שונות, ואולם הארגון הכולל, המייצג והיציב, אשר יוזמי ההסתדרות החקלאית של מושבות יהודה רצו להקים — לא קם.

מנשה מאירוביץ וחבריו, העסקנים המובילים מראשון-לציון, לא נואשו, ובספטמבר 1913 כוננו שוב נציגים של ועדי מושבות יהודה כדי לדון בהקמת התאחדות חדשה. המשתתפים דנו

(נס'ציונה), זכרון-יעקב, ראש-פינה, אס אל-ג'מל (בת שלמה), שויה (מאיר שפיה), ארטוף (הריטוב), קסטינה (באר-טוביה), יסוד-המעלה, משמר-הירדן, מטולה, חדרה וראשון-לציון.

14 מכתב ד' לובמן אל ועד רחובות, כ"ה בחשוון תרס"ד, ארכיון רחובות, מיכל 10 מ/12.

15 פרוטוקול האספה הכללית אל נבחרי ועדי המושבות ביהודה, י"ב באדר תרס"ט, אצ"מ, A.32/53.

16 תקנות ההסתדרות החקלאית של מושבות יהודה שנתאשרו ונתקיימו באסיפה הכללית של נבחרי המושבות ביהודה שנתכנסה בראשון-לציון, בימים א', ב', ד' וה' באייר תרס"ט, אצ"מ, A.32/53.

17 אצ"מ, Palaestina-Korrespondenz, Mitte Mai 1909. L96/I.

18 ארכיון ראשון-לציון, ספר הפרטיכלים, י"ז תמוז תר"ע, ו' תשרי תרע"ב, ע 1-14, עמ' 208, 356; כ"ג מנחם-אב, ט' אלול תרע"ב, ט"ז מנחם-אב תרע"ג, ע 1-15, עמ' 99, 122, 254.

התאחדות הציונית

מנשה מאירוביץ ודוד
שוב, בשובם מהפגישה
עם הבארון במריט
(1890)

בסיבות לכשלונות הקודמים, ורובם הגיעו למסקנה שאין להטיל על ההסתדרות תובות אקונומיות.¹⁹ בכינוס נוסף באותו חודש הוחלט על הקמת התאחדות המושבות ביהודה. ואושרו תקנותיה, ובהן הודגש תפקיד ההתאחדות לייצג את הציבור.²⁰

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ובגבור מצוקתו של היישוב היהודי בארץ, נפתחו בפני ההתאחדות תחומי פעילות שלא תוכננו. כמו התאחדות המושבות בגליל התחתון, גם התאחדות המושבות ביהודה היתה לגוף ציבורי מרכזי, שטיפל בסיוע ששלחו ארגונים יהודיים מחוץ לארץ. פעילות זו נמשכה גם לאחר הכיבוש הבריטי, כשההתאחדות טיפלה בהלוואות השיקום שנתן הממשל הצבאי. ההתאחדות ערבה להלוואות שנתנו הבריטים למושבות, והיא שימשה כתובת למושל המחוז בטיפול בעניינים הנוגעים לתושבי המושבות.²¹

כל עוד היה להתאחדות תפקיד פעיל בהזרמת הסיוע, שאת השפעתו הרגיש היטב כל איכר, הצליח הארגון לשמור על חיוניותו. גלגול כספי הסיוע שימש כנראה גם בסיס כספי למימון פעילות הארגון עצמו.²² בשנים 1920-1922, עם הסיום ההדרגתי של הטיפול בסיוע, שבה והצטמצמה פעילות ההתאחדות לתחום השתדלנות בנושאים כלליים. הן בפניות לממשל הבריטי — לגבי מיסוי ורישום קרקעות — והן בפניות למוסדות הציוניים — לגבי סיוע בהרחבת המושבות ויישובם של בני האיכרים — לא הגיעה ההתאחדות להישגים משמעותיים.²³ משצומצמה הפעילות המעשית השוטפת והודגשה הפעילות השתדלנית של נציגי הציבור,

19 1 בספטמבר 1913, ארכיון ראשון-לציון, ספר הפרטיבלים, ל' מנחם-יאב תרע"ג, ע 1-15, עמ' 266.

20 זכרון-דברים של אספת ועדי המושבות ביהודה, 18 בספטמבר 1913, אצ"מ, A.32/55; תקנות התאחדות המושבות ביהודה לשנת התרע"ד, ארכיון התאחדות האכרים, 26.

21 לפעילותה של התאחדות המושבות ביהודה בתקופת המלחמה ראה: אצ"מ A.32/61, A.32/64, A.32/66. לפעילותה של התאחדות המושבות ביהודה וקשריה עם הממשל הצבאי הבריטי ראה: אצ"מ, A.32/53, A.32/71.

22 אין לנו, אמנם, הוכחה ישירה לכך, אך לא נמצאו פניות למימון הפעילות של הארגון בתקופה זו, כפי שנמצאו בתעודות מהשנים שלאחר מכן.

23 פרטוקול האספה השנתית של התאחדות אכרי המושבות ביהודה, "ד-ט"ו בחשוון תרפ"ב, אצ"מ, 50750.

מנשה מאירוביץ (בערך 1920)

החלה להיווצר דמות עסקן האיכרים כרוזף כיבודים אישיים, שאינו מביא תועלת לשולחיו. למשל, בשנת 1922, עם קבלת ההחלטה על ייסוד התאחדות האכרים בארץ-ישראל, התפרסם מאמר חריף ב'דאר היום', ובו נאמר כי 'אין התאחדות המושבות קיימת אלא בשביל אנשים יחידים שהיו מופיעים למשתאות תה וכו'.'²⁴ ביקורת ברוח דומה נמתחה באותו עיתון בקשר לדין על נסיון ההקמה המחודש של התאחדות האכרים, בשנת 1923: 'אליבא דאמת, גם המנהיגים עצמם אינם רוצים בהסתדרות אמיתית. די להם בחותמת והכתובת של ההסתדרות; די להם בזה שהם לובשים שחורים בכדי לקבל פני אורחים חשובים בשם ההסתדרות.'²⁵ בדברי המבקרים מורגש העלבון ובולט הכעס על המנהיגות הוותיקה, שבמחדליה הכשילה את נסיונות ההתארגנות עד כה, ויצרה מצב שבו נרמסו הזכויות ההיסטוריות של האיכרים והאינטרסים שלהם הופקרו.²⁶

הנסיון הראשון להקים ארגון כלל-ארצי

עם היעלמה של התאחדות המושבות ביהודה מהזירה הציבורית, נמשכו הנסיונות להתארגנות כלל-ארצית. את הפעילים בתחום זה הניעו תחושות התסכול והמרירות על שבמסגרת המתגבשת של החברה היישובית ובמוסדות הציוניים התעלמו מן האיכרים ומזכויותיהם. הדגשת תחושות אלה, אף יותר משאלות מעשיות, באה לידי ביטוי במכתב החזרה שהפיק מאירוביץ, בעזרתו של ברוך בן-עזר (ראאב) מבני מין, אחרי כינוס הוועידה המייסדת של התאחדות האכרים העברים בארץ-ישראל, בנובמבר 1922. במכתב נאמר:

אנו סובלים סבל כפול במובן הרוחני ובמובן הגשמי. למרות זה שאנחנו, האיכרים, הננו הבונים העיקריים של ארצנו, למרות זה שזה 40 שנה עומדים אנו במערכה ונלחמים על קיומנו עם כל מיני פגעים והרפתקאות — למרות כל זה אין רשומנו ניכר במידה הגונה... כי המשבר שלנו אינו דומה לזה של החוגים האחרים. אנו הרי איננו תלויים בפרנסתנו בחסדיה של איזו קופה מחו"ל.²⁷

האיכרים תבעו לעצמם את הזכות להשתתפות מכרעת בהנהגת 'היישוב החדש', בגלל 'עבודתם הכבירה' ובגלל הקורבנות שהקריבו לטובת הארץ.²⁸ ביטוי ברור להרגשתם נתנו נציגי האיכרים בדבריהם בפני המושב השני של אספת הנבחרים. הם הזכירו שם בקנאה את הספרדים, שהתארגנו והצליחו להכניס בא"כוח שלהם לוועד הלאומי — דבר שהאיכרים לא הצליחו להשיג — וטענו: 'ואילו היו האכרים חדורי הכרה עצמית היו מבינים שהצדק והיושר הם על צד האכרים יותר משהם בשאלה זו על צד הספרדים... ואם לאחדות העבודה ול"הפועל הצעיר" יש חברים בהנהלה הציונית, כלום אין זה מן היושר שגם להאכרים תהיה שם ביאת-כח?'.²⁹

24 ע"ד, 'התאחדות האכרים העברים בא"י', דאר היום, 22 בנובמבר 1922.

25 ברודורא, ג"כ על הוועידה החקלאית, דאר היום, 10 באוגוסט 1923.

26 אכר, 'עוד על התאחדות המושבות', לקראת הבנין, ג (ניסן תרפ"ב), עמ' 12-13.

27 מכתב חוזר מהוועד המרכזי, התאחדות האכרים העברים בארץ-ישראל, אל ועדי החקלאים והמושבות, ד' בכסלו תרפ"ג, אצ"מ, A.32/53. להתכתבות בין מאירוביץ לראאב בעניין הפצת המכתב ראה: אצ"מ, A.32/71.

28 ע"ד, לעיל, הערה 24.

29 אכר (לעיל, הערה 26), עמ' 13.

משה סמילנסקי עם פועלים בפרדס (1927)

הדאגה בקרב הפעילים למעמדם הציבורי של האיכרים התגבשה לשתי עמדות עיקריות. פעילי בני-בנימין הנהיגו את הטוענים כי הבכורה של האיכרים מצדיקה, ואף מחייבת, שימלאו תפקיד מרכזי בעיצוב העמדות המדיניות של המוסדות הלאומיים והכלל-ציוניים.³⁰ פעילים אלה שאפו, אם כן, להשפיע על המדיניות גם בנושאים בעלי עניין כלל-יישובי. אך, עם זאת, הם הבינו כי ניתן לבנות ארגון חזק המסוגל לייצג את האיכרים רק באמצעות מעורבות בחיי היומיום של המושבות, מעורבות שתאפשר לספק לחברים תמריצים בוררים.³¹

לעומתם, הדגישו משה סמילנסקי ותומכיו את חילוקי-הדעות הפוליטיים בין האיכרים לבין עצמם, ובשל כך צמצמו את דרישותיהם. הם תבעו הכרה במעמדם הציבורי של האיכרים, תוך התחשבות יתרה בדעותיהם ובאינטרסים שלהם בנושאים ההתיישבותיים והחקלאיים. עמדתו של סמילנסקי, ולא זו של בני בנימין, עיצבה את הנסיון להקים מחדש את התאחדות האכרים ביולי 1923: 'המצע [של ההתאחדות] רק כלכלי [כך במקור] המתחילים בנסיון החדש מבקשים להצטמצם מפני... שבקשו לאחד את כל אלה שמבחינות ציבוריות ורוחניות אינם מאוחדים'.³² ההתאחדות אמרה היתה אפוא להמשיך בנסיונות להשפיע על המדיניות הממשלתית והצינונית כלפי הסקטור הכפרי וכלפי החקלאות. הנהנים מפעילות זו יכלו להיות לא רק חברי הארגון אלא כלל ציבור החקלאים היהודים, ולפעמים גם החקלאים הערבים — כשמדובר בנושאים כגון: רפורמה במיסוי, הסדרת רישום הרכוש הקרקעי, מכסי מגן על תוצרת חקלאית.³³ אדרבה, סמילנסקי הדגיש שדאגתה של ההתאחדות תהיה נתונה 'רק בעניינים הכלכליים, המשותפים לכל האכרים', עניינים שעליהם 'יכולים להתאחד לא רק האכרים בני המושבות, כי אם אתם יחד גם החקלאים, חברי המושבים והקברצים'.³⁴

סמילנסקי פעל אפוא להכוונת רוב השתדלנות הציבורית למדיניות כוללת ולא דווקא לטיפול

30 דרורי (לעיל, הערה 5), עמ' 275-276.

31 הוועד המרכזי, 'לתקופת השנה', לקראת הבנין, א (שכט תרפ"ב), עמ' 4.

32 מ' סמילנסקי, 'התאחדות האכרים העברים בא"י', הארץ, 30 באוגוסט 1923.

33 ראה, למשל: תזכיר מרכז התאחדות האכרים העברים בארץ-ישראל אל הנציב הרברט סמואל, תתום על-ידי מאירובקן [ללא תאריך, נכתב כנראה בשנת 1925], אצ"מ, A.32/68.

34 סמילנסקי (לעיל, הערה 32).

הקמתה של התאחדות האכרים בארץ-ישראל

משה סמילנסקי

פרטני. אמנם, גם לדבריו ההתאחדות נועדה לעסוק בהספקת שירותים חיוניים לתקלאות בתחום השינוק, ההספקה ומתן אשראי, וביישוב בני המושבות, בדרך של הרחבת המושבות הקיימות. אך הוא נזהר בניסוח דבריו בתחומים אלה, שמא ישתמע מהם שההתאחדות מתכוונת לפלוש לתחומי הפעילות של הגופים הקיימים המספקים שירותים לפרט, כגון: התאחדות האכרים בגליל התחתון, ועדים חקלאיים במושבות והקואופרטיביונים לשינוק ולאשראי. בתחומים אלה ביקש להגביל את פעילות ההתאחדות לתפקיד מיעוץ ותומך: 'להעיר, להאיר ולסייע'.³⁵

התאחדות האכרים העברים בארץ-ישראל שהוקמה בשנת 1922, והוקמה מחדש בשנת 1923, לא הצליחה להשתחרר מהליקויים הארגוניים שהביאו לדעיכתה של התאחדות המושבות. מאמציה בתחום פעילותה השתדלני כנציגת הציבור, לא הרשימו את האיכרים יותר ממאמצי קודמתה. צבי בוטקובסקי מחדרה, שהיה מן הפעילים המרכזיים בכל הנסיונות לבסס ארגון איכרים, תיאר באופן ציורי את חוסר התרשמותם של האיכרים מפעילות זאת:

מאחת המושבות הגדולות נתקבל מכתב למרכז בתשובה על דרישתו לסלק את חלק המושבה הזאת לתקציב ההתאחדות ובו שאלה במה מתעסק עכשיו המרכז? התשובה של המרכז היתה שמתעסקים עם הנציבות ומשרד המושבות בדבר השגת אישור לספרי האחוזה במושבות... המרכז... קבל... במקום המחאה, תלונה על המרכז ש'כשאין לו מה לעשות הוא מתעסק בקושאנים'.³⁶

גם כשפעילותה השתדלנית של ההתאחדות כנציגת הציבור שירתה את האינטרסים של האיכרים, הם נמנעו מלהעניק לה את תמיכתם הפעילה. כך, למשל, חברי ועד המושבה ראש-פינה, שבה גידול הטבק היה ענף חשוב, שקלו אם כדאי להם להוציא את הכסף הדרוש לשלוח נציג לוועידה השנתית של ההתאחדות בשנת 1925.

מתעוררת השאלה מה יצרה לנו עד היום התאחדות האכרים. מזכירים את פעולתה, שבהשתדלותה נשאר מס התבק [כך במקור] שתי לירות מצריות המס, בו בזמן שהממשלה רצתה לקבוע את המס 4 ל"מ, וכמו"כ הופיעו בתזכיר לפני הנציג בשם התאחדות האכרים. בכלל לא צריכים להסתלק מארגון.

עוברים על סדר היום של הוועדה ודנים עליו... ברוב דעות מורידים מעל סדר היום את השתתפותנו בוועידה הג'...³⁷

ההתאחדות עשתה, אמנם, נסיון מסוים לחרוג מתחום הפעילות השתדלני כנציגת הציבור, ולחקות, ולו במעט, את פעילותה של התאחדות האכרים בגליל התחתון, כשהקימה גם היא חברת מסחר "אסם" לקניה ומכירה משותפת של התאחדות האכרים בארץ-ישראל, ב-1924 (או אולי בסוף 1923).³⁸ ברם, נראה שללא שליטה בשינוק יבולי החברים לא הצליחה חברה זו להתבסס. בהעדר התעניינות והזדהות של החברים לא הצליחה התאחדות האכרים בארץ-ישראל,

36 'פרוטוקול הוועידה השנתית של התאחדות האכרים בארץ ישראל', בוסתנאי, ד, גליון מ (21 בינואר 1933), עמ' 7.

37 פרוטוקול ישיבת ועד ראש-פינה, 18 בפברואר 1925, ארכיון ראש-פינה, ספר הפרטיכלים, מס' 3.

38 מכתב ממזכיר אסם בתל-אביב אל ש' צימרמן, התאחדות האכרים בגליל התחתון, 21 בפברואר 1924, אה"ע,

8-1-12: 'אסם רק עתה נפתח'.

בגלגולה הראשון, להשיג את האמצעים המזעריים הדרושים להמשך קיומה, וגם היא נתפרקה, בהותירה הרגשת עלבון ותסכול בקרב הפעילים המרכזיים.³⁹

התאחדות האכרים ביהודה ושומרון

למרות הכשלונות, יזמה קבוצת פעילים בראשותו של סמילנסקי, בסוף שנת 1925, את הקמתו של ארגון איכרים חדש. העימותים האלימים בין איכרים לפועלים בחדרה וברחובות, במסגרת המאבק על העבודה העברית, הביאו לחידוש מאמצי ההתארגנות.⁴⁰ הקשר הרופף עם התאחדות האכרים בגליל התחתון והתמקדות הוויכוח הציבורי בשאלת העבודה העברית באזור הפרדסים קבעו את הבסיס המרחבי של הארגון החדש ביהודה ושומרון. אופיו של המאבק בין האיכרים לבין הפועלים הניע את עסקני האיכרים להתחיל בטיפול פרטני בבעיות של האיכרים והמושבות, בנוסף להמשך השתדלנות, שנועדה להשפיע על מדיניות כללית.

בדרך-כלל, המאבק על העבודה העברית עלה על סדר-היום היישובי עקב אירועים ותקריות, שהתרחשו במושבה זו או אחרת, או אפילו בפרדס זה או אחר. כאשר איכר התנגש עם פועלים, גייס ועד הפועלים את כלל ציבור חבריו, וועד המושבה או הוועד החקלאי גייס את האיכרים. ועד הפועלים נעזר במרכז החקלאי, בתנועות הפועלים ובהסתדרות. אך נוסף על העזרה מתוך המחנה, נהנו הפועלים, בדרך-כלל, מאהדת הציבור הרחב; תנועת העבודה הצליחה להחדיר לתודעה הציבורית את התפיסה המזהה את האינטרס הפועלי עם האינטרס היישובי והכלל-ציוני, ותפיסה זו נתקבלה אף בחוגים שהיו לכאורה מקורבים לאיכרים. אפשר להניח שבמאבק על העבודה העברית נעשתה הרגשת הבידוד והקיפוח של האיכרים — שהיתה, כאמור, בתחילה, נחלתם של העסקנים — למקור של מועקה גם לאיכר מן השורה. לכן, בעימות עם הפועלים ותומכיהם היו איכרי המושבות ומנהיגיהם המקומיים זקוקים לתמיכה ממשית ורעיונית של ארגון מעמדי, שמשקלו הציבורי יוכל לתקן, ולו במקצת, את מאזן הכוחות במאבק.⁴¹ לפיכך, מה שהיה העיקר בפעילות ההתאחדות הכלל-ארצית, נעשה למשני, ולהיפך:

אם כי... התפקיד החשוב האחד [כך במקור] המוטל על הוועד המרכזי [הינון] בקשר עם התאמצותנו הכללית להחליף מסכנת השטה החדשה שתפסו הפועלים המאורגנים כנגדנו, בכל זאת אין ספק כי תפקידים כלליים חשובים מאוד מוטלים על הוועד המרכזי בתור ביאת-כוח עליונה של החקלאים לשפורם והגנתם של כל האינטרסים שלהם.⁴² ברור הניגוד שבין ההגדרה הזו של תחומי הפעילות של ארגון האיכרים, לעומת המצע הארגוני שניסח סמילנסקי ב-1923, ולפיו יעסוק הארגון במדיניות החקלאית באופן כללי כל-כך ש'גם

39 פרוטוקול אספת באי-כוח החקלאים במושבות יהודה ושומרון, 30 בדצמבר 1925, ארכיון התאחדות האכרים, 6. בדבריו, מתייחס סמילנסקי להכשלונות המכאיבים... וביחוד... הכשלות האחרון המכאיב ביותר, שאחת מסיבותיו היתה 'שאלת התקציב שהיתה כלי-כך רופפת עד כדי עלבון'.

40 מכתב חזר א' של הוועד המרכזי הזמני [ללא תאריך], ארכיון התאחדות האכרים, 6. המכתב מוסר את פרטי האספה של באי-כוח החקלאים במושבות יהודה ושומרון, שנערכה ביום 3 בדצמבר 1925.

41 על השתלשלות האירועים שהביאו ישירות ליחמת הקמת הארגון בשנת 1925, ועל סכסוכים בשנים מאוחרות יותר, וכן על עלבונם ובידודם של האיכרים, ראה: שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 37-42.

42 מכתב הוועד המרכזי הזמני אל הוועד החקלאי פתח-תקווה, 11 בדצמבר 1925, ארכיון התאחדות האכרים, 6.

בוסתנאי

שבועון של אכרי ארץ-ישראל

העורכים:

מ. סמילנסקי וט. ז. מילר

גליון ב"ט

רחובות, כ"ט אדר תרצ"א (18 למרץ 1931)

שנה שנייה

התאחדות האכרים בארץ-ישראל

BOUST'NAI

בוסתנאי

N. 1 April 15 1931

שבועון של אכרי ארץ-ישראל

העורכים:

מ. סמילנסקי וט. ז. מילר, מ. ליפסון

כותרות 'בוסתנאי'
(מאוס-אפריל 1931)

שנה שלישית, גליון א' כחניסן, תרצ"א

החקלאים חברי המושבים והקיבוצים יוכלו לתמוך בעמדותיו.⁴³ היוזמים הבליטו עתה את תפקידו של הוועד החקלאי במושבה כחוליה מקשרת חיונית בארגון האיכרים. בדברי הפתיחה שנשא סמילנסקי באסיפה המייסדת, אמר:

ארגוננו זה החדש יהיה מבוסס גם בפעולותיו וגם בתקציבו לא על הפרטים אשר יחסם והשתתפותם היו רופפים מאד וגם בלתי קבועים ואחראים בהחלט — אלא על הוועדים החקלאיים המקומיים שהם מוסדות פועלים וקיימים ובעלי עמדה צבורית וכלכלית מבוססת וקבועה למדאי [כך במקור].⁴⁴

הדגשת תפקיד הוועד החקלאי המקומי, לעומת המקום הפחות חשוב שתפס בדיונים שליוו את נסיון הקמת ההתאחדות הארצית ב-1923, משקפת את המצב החדש אליו נקלעו האיכרים עם החרפת העימות על שאלת העבודה העברית. בהסדרת הסכסוך בינה לבין ועד הפועלים נזקקה המנהיגות המקומית לתמיכה כנגד התמיכה שקיבל הצד הפועלי ממוסדות כלל-ארציים. לפיכך, היה על המנהיגות המקומית לבוא בקשרי עבודה ישירים עם ההתאחדות. כלומר, עם כניסת ההתאחדות לפעולה מעשית בסכסוכים היומיומיים בשאלת העבודה העברית, סיפק הארגון הכללי תמרץ בורר לוועד החקלאי. הארגון הכללי יכול לצפות שתמורת התגמול הזה יפעל הוועד לטובתו במושבה, ולו רק בהבטחת ההשתתפות הכספית הצנועה הדרושה לקיום הארגון.

43 ראה לעיל, הערה 32.

44 פרוטוקול אספת באי"כח החקלאים במושבות יהודה ושומרון (לעיל, הערה 39).

בנסיבות אלה היה מצבה הכספי של ההתאחדות החדשה טוב יותר מזו שקדמה לה, דבר שאיפשר את המשך קיומה. הארגון החדש זכה להערכה כדוברו המוסמך של חלק עיקרי של ציבור האיכרים. למשל, נציגי ההתאחדות החמנו להופיע כמנהיגי האיכרים בפני ההנהלה הציונית לברר שאלות למצב האכרים והמושבות.⁴⁵ ההתאחדות נכנסה לתחומי פעילות חדשים והקימה, בשנת 1929, שבועון בשם 'בוסתנאי' שזכה לתהודה כלל-יישובית. כמו-כן הוקמה מחלקה למטעי הדר, שהחלה לעסוק בקידום המקצועי-האגרוטכני של ענף הפרדס.

צעדים מכריעים לקראת ביסוס

בשנת 1931 הצליחה ההתאחדות לספח לשורותיה את חברי חבר החקלאים הלאומיים. החבר היה ארגון מתחרה להתאחדות, שהוקם בשנת 1926, ואיגד בתוכו חקלאים ממושבות השרון. החבר וההתאחדות נחלקו בעיקר בשאלת העבודה העברית. החבר דגל בעבודה עברית מלאה, והתייחס בחיוב להסתדרות ולציונות הפועלית.⁴⁶ עם הצטרפות החבר להתאחדות, נוצר למעשה הארגון הכללי של הפרדסנים, שהיו רוב מניינם של האיכרים. לכן, למרות הקשר הרופף עם הגליל והמשך קיומה העצמאי של התאחדות האכרים בגליל התחתון, הכריזה ההתאחדות על עצמה כעל התאחדות האכרים בארץ-ישראל: 'אחרי שנים רבות של התלבטויות ושל גישוש, הגיעו סוף סוף האכרים העברים בא"י לידי ארגון כללי אחד. ויש לנו הזכות והאפשרות לצאת עתה מתוך ההגדרה המקומית הקשורה בשם אזור זה או אחר ולהקרא על-שם הארץ כולה'.⁴⁷

ההגנה על עמדות האיכרים במאבק בנושא העבודה העברית — תוך התערבות פעילה בסכסוכים מקומיים — המשיכה גם עתה להיות עיסוק מרכזי של ההתאחדות.⁴⁸ נציגי ההתאחדות טרחו להדגיש לפני האיכרים את חיוניות תפקידה בהשטת סיוע:

יש להצטרף שאכרי חדרה לא באו מיד בקשרים עם מוסדם המרכזי ולא היתה לרגל זה האפשרות למרכז לבוא בזמן הדרוש והמתאים לעזרה בעצה והדרכה... פעולת האירגון שנעשתה על-ידי המרכז מיד לאחר מאורע חדרה הראתה את תוצאותיהן הטובות בסכסוכים הבאים ובעיקר בסכסוך בנימינה. במקרה זה רק הודות לזריות ב"כ המרכז להמצא במושבה מיד עם פרוץ הסכסוך, לארגונים המוצק של האכרים וההבנה והפעולות

45 מכתב ההנהלה הציונית בירושלים אל התאחדות האכרים ביהודה ושומרון, 10 בספטמבר 1928, אצ"מ, S15/11.

46 ש' זקין, גולה ומולדת, מגדיאל [ללא שנת הוצאה], עמ' 131-141; שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 104; דרורי (לעיל, הערה 5), עמ' 285-287; מ' קרית-מסטרקין, 'צו השעה', הארץ, 6 במרס 1931; 'לקראת אחדות החקלאים', בוסתנאי, ב, מז (4 במרס 1931), עמ' 4-5.

47 'התאחדות אכרי ארץ ישראל', בוסתנאי, ב, מט (18 במרס 1931), עמ' 1-3.

48 שפירא כותבת כי בעקבות מאורעות קטיף 1930 'נמשך ביתר תוקף הגיבוש הארגוני של האיכרים ובמרץ 1931 הוקמה התאחדות האכרים כארגון מקצועי בלי להתחייב להשקפה פוליטית'; ראה: שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 134-135. נדמה לנו שניסוח זה אינו תואם את המציאות. כפי שכבר תואר לעיל, ההתאחדות לא הוקמה בשנת 1931, אלא הרחיבה את הגדרת הציבור שטענה לייצגו, עם הצטרפות חבר החקלאים הלאומיים. ספק רב אם ניתן לראות דווקא בסכסוכים החריפים בפתח-תקוה ובנס-ציונה ובייצוגו, עם הצטרפות חבר החקלאים הלאומיים. שדגל בעמדה קרובה למדי לעמדת ההסתדרות, אל התאחדות האכרים. נדמה שהצעד הארגוני שנעשה בשנת 1931 נבע, מצד אחד, מחולשתו הפנימית של חבר החקלאים הלאומיים, ומצד אחר, מהתקרבות מסוימת בין עמדות שני הארגונים בנושא העבודה העברית.

ד"ר ראובן כצנלסון, מנהל קופת־חולים עממית אשר שירתה את יישובי התאחדות האיכרים

ההדריות שלהם ושל המרכז, רק הודות לכל זה עלה בידינו לשבור בבנימינה את קו ההתנגשות של הפועלים בזכות האכרים.⁴⁹

במקביל לטיפול הפרטני בעימותים עם הפועלים במושבות מסוימות, פעלה ההתאחדות במישור הכללי־יישובי וניסתה להשיג הכרעות עקרוניות לטובת האינטרסים של האיכרים. למשל, בשנת 1931 החלו נציגי ההתאחדות במשא־ומתן עם נציגי הפועלים במסגרת ועדה פריטטית, שהוקמה על־מנת לחפש פתרון כלל־ארצי לעימות בין האיכרים לפועלים.⁵⁰

מלבד הפעילות הקשורה לסכסוכים בשאלת העבודה העברית, החלה ההתאחדות לפתח תחומי פעילות נוספים, שגם בהם שירתה ישירות את הוועדים המקומיים או את האיכרים עצמם, לפי מהות העניין. הצעד החשוב ביותר היה הקמתה של קופת־חולים עממית. המניע המידי לכניסת ההתאחדות לתחום הסיוע הרפואי היה הודעת הסתדרות הדסה על כוונתה להפסיק את הסיוע הרפואי במרפאות הכפריות. לבד מן הצורך למצוא תחליף לשירותיה של הדסה, היתה קיימת הבעיה הקבועה של אשפוז בבת־החולים. בני המושבות התקשו להשיג מקום בבת־החולים, וכשהתקבלו לאשפוז, נדרשו לשלם דמי אשפוז גבוהים ביותר. לכן, התגבש במרכז התאחדות האכרים הרעיון להקים קופת־חולים דוגמת קופת־החולים ההסתדרותית. העבודה בתחום הזה, בסיועה המקצועי של הדסה, הצליחה ביותר. ד"ר ראובן כצנלסון, מנהל הקופה, העיד על כך בפני באי ועידת התאחדות האכרים בשנת 1933: 'עכשיו מספרם [של המושבות שבהן הקופה פועלת] כבר 35 וזה אומר שכל מושבות האכרים מלבד שלוש ארבע מושבות חברות לארגון'.⁵¹ לשירות הרפואי היתה חשיבות מיוחדת ביצירת קשר ממשי ראשון בין ההתאחדות לבין מושבות הגליל העליון והתחתון. 'על־ידי התשלום המצומצם של 100 מא"י הצלנו כמה משפחות מהרס בגליל התחתון, בשנה זו סבלה יבנאל כידוע באופן יוצא מן הכלל מתחלואה וקופת הביטוח השלם אפשרה לאכרי יבנאל להנצל מהרס. על אף כל הנבואות הרעות לא הרסו משמר הירדן ויסוד המעלה את הקופה'.⁵² בדומה לחשיבותה של קופת־החולים בהסתדרות העובדים, היתה גם קופת־חולים עממית לאחד מעמודי התווך של ארגון האיכרים. ביטוי לכך ניתן לראות בדברי סמילנסקי: 'לבסוף אני רוצה לעורר אתכם לתמוך בהצעותיו של הדר' כצנלסון ולשלם את המס המקביל לקופת חולים עממית, שאינה לגבי דינו מוסד בלבד, אלא מוסד המחזק את כוחנו'.⁵³

תחומים נוספים שבהם החלה ההתאחדות לפעול היו תחומי החינוך והתרבות. ביוזמת ההתאחדות הוקם ארגון ועדי ההורים במושבות. הארגון ייצג את עמדת האיכרים בנושא החינוך במוסדות היישוביים, ותמך באיכרים במאבקים מקומיים בשאלות מינוי מורים וקביעת תקציבים. כמו־כן הצליחה ההתאחדות להקים בית־ספר חקלאי לבני האיכרים בפרדס־חנה. במסגרת

49 דין־וחשבון שנתי של מרכז התאחדות האכרים בארץ־ישראל לשנת 1931, תל־אביב תרצ"ב, עמ' 10-13. ראה גם תיאור אופייה של מעורבות מרכז התאחדות האכרים בסכסוך מקומי ברמת־יים בעניין העבודה העברית: 'מידיעות מרכז התאחדות האכרים', בוסתנאי, ד, ה (18 במאי 1932), עמ' 22-23.

50 דין וחשבון (לעיל, הערה 49), עמ' 10.

51 פרטיכל הוועדה השנתית של התאחדות האכרים בארץ ישראל, 15-16 בינואר 1933, בוסתנאי, ד, מ (25 בינואר 1933), עמ' 8.

52 ש. ש. ש.

53 'פרטיכל של הוועדה השנתית של התאחדות האכרים בא"י לשנת 1933 שנתקימה ב־30, 31 לינואר 1934, בוסתנאי, ה, מג (14 בפברואר 1934), נספח, עמ' א.

הפעילות בתחום התרבות הקימה ההתאחדות מועדונים, וארגנה הרצאות, ערבי שירה, טיולים והצגות ראיוע.⁵⁴

למן הקמת התאחדות האכרים ביהודה ושומרון, בסוף 1925, הצליחו פעיליה להיכנס לחיי היומיום של המושבות באמצעות עבודה מעשית, שהביאה תועלת לאיכרים ולמנהיגים המקומיים בוועדים החקלאיים ובוועדי המושבות. תהליך זה החל כשהמאבק על העבודה העברית אילץ את המנהיגות להוסיף לפעילות המסורתית של נציגי הציבור השתדלנים סיוע מעשי לוועדים החקלאיים בעימותים עם הפועלים. מנהיגות הארגון הוסיפה לפעילות זו גם טיפול פרטני במושבה ובאיכר בעניינים אחרים. העבודה המעשית שימשה תשתית, ועליה נשענה הפעילות הציבורית שנועדה להשפיע על תוכן המדיניות הכללית של הממשלה ושל המוסדות היישוביים והציוניים.

סיכום

השוואת מסלול ההתפתחות של התאחדות האכרים בארץ-ישראל למסלול ההתפתחות של התאחדות האכרים בגליל התחתון מראה שארגון השואף להשפיע על מדיניות ציבורית – ובכך לספק הטבות שהן בגדר טובין ציבוריים – חייב להכין מערכת של שירותים שהם בגדר תמריצים בוררים. רק כך יעלה בידו להוכיח לציבור היעד את התועלת הישירה הנובעת מחברות בארגון, וליצור בקרב ציבור זה נכונות להשתייך לארגון ולמלא את החובות המינימליים של חברות בו. בלי אמצעים אלה עלולים מנהיגי הארגון למצוא את עצמם במצב המתסכל של עסקני האיכרים הוותיקים שיוזמותיהם נכשלו. המנהיגים פעלו לקידום אינטרסים מובהקים של הציבור שבשמו הם דיברו, ולמרות זאת נשאר אותו הציבור אדיש. לעומת זאת, כאשר הצליחו לערב את עצמם בחיי היומיום של המושבות, על-ידי הספקת שירותים פרטניים, נוצר הקשר הממשי אל המושבות והאיכרים.

בגליל התחתון סיפקו הנסיבות ההיסטוריות לפעילים את תחומי הפעולה הדרושים כדי להוכיח לאיכרים את התועלת שבחברות בארגון איכרים אזורי. בהעדר קואופרטיזם או ארגוני איכרים אחרים, שעסקו במכירת יבולי האזור, ארגנה התאחדות המושבות בגליל התחתון את השיווק בימי המלחמה. כמרוכן שימש הארגון האזורי צינור להזרמת כספי סיוע שונים, שחולקו לאיכרים. על יסוד פעילותה בתחום המסחרי ובהעברת הסיוע, ביססה ההתאחדות את מעמדה כנציגת האיכרים. דפוס פעולה זה נמשך גם בארגון האכר ובהתאחדות האכרים בגליל התחתון.

היזמים הארגוניים במרכז הארץ פעלו במציאות פחות נוחה. אגודות שיתופיות חזקות ומבוססות כבר עסקו בשיווק היבולים העיקריים באזורים אלה. הואיל ואגודות אלה לא היו פתוחות בפני כל דורש – אלא שמרו על יתרונות מסחריים לחוג מצומצם של איכרים, שהורחב רק בהדרגה – הן לא יכלו לשמש בסיס לארגון ששאף לאגד את כלל האיכרים. על-אף שאגודות אלה לא כללו את כל האיכרים, היה צורך לנהוג זהירות באינטרסים שלהן. על-כן נמנעו הארגונים הכלליים של האיכרים מלחדור לתחום שיווק התוצרת ולהתבסס עליו לשם גיוס חברים

54 דן-יחשבון שנתי של מרכז התאחדות האכרים בארץ-ישראל לשנת 1933, תל-אביב תרצ"ד, עמ' 39-41.

לשורותיהם. גם לאחר חמש שנים של פעילות רצופה במסגרת ההתאחדות ביהודה ושומרון וההצלחה שהושגה בסיפוח חבר החקלאים הלאומיים, עדיין הרגיש סמילנסקי צורך להרגיע את מנהיגי האגודות השיתופיות, פן יחשדו שהתאחדות האכרים מתכוונת לפגוע במעמדן: 'כל האגודות הקואופרטיביות... אחיות הן להתאחדות האכרים, אחיות, אחיות בכירות וצעירות אבל לא בנותיה [כך במקור]. יש לנו אמון מוחלט בהן. ואנו מצוים לסייע להן בכל, אבל אין לנו שום רשות ושום זכות להתערב בעניניהן אפילו כמלא הנימה'.⁵⁵ רק בהתלטות הוועידה שהתקיימה שנה לאחר מכן הוגדר להתאחדות תפקיד פעיל יותר בשיווק המשותף. אך למרות השינוי בטון הדיבורים, לא ננקטו צעדים ממשיים בנושא זה עד לסוף התקופה הנסקרת כאן.⁵⁶

ארגוני הגליל התחתון עסקו בתחום פעילות פרטני נוסף — התיווך בין האיכר והמושבה לבין מקורות מימון ציבוריים. לעומת זאת, ראשי ארגוני האיכרים במרכז הארץ חדלו מלפעול בתחום זה, לאחר שנפסק הסיוע המיוחד, שהוגש בתקופת המלחמה והשלטון הצבאי הבריטי. דווקא עוצמתן הכלכלית של המושבות במרכז הארץ היתה אפוא אחד הגורמים לשקיעתה של התאחדות המושבות. בגליל המשיך הארגון האזורי לשאוב כוח מעיסוקו בתיווך בין המושבות לבין יק"א. אך ביהודה, כעדותו של מאירוביץ, 'אנו הרי איננו תלויים בפרנסתנו בחסדיה של איזו קופה מחר'לי'.⁵⁷

בהעדר האפשרות לפעול בשני התחומים האלה, ולפני שבעיית העבודה העברית התריפה, היתה השתדלנות בענייני מדיניות כלליים כר הפעולה היחיד כמעט של התאחדות המושבות ויורשתה. לכן, נותר בקרב ציבור האיכרים הרושם שמדובר בארגון העוסק בנושאים שאינם מעשיים ואינו מספק תמורה ישירה שתצדיק חברות מחייבת בו. כך התרשם נציג התאחדות האכרים בגליל התחתון מאופייה השונה של התאחדות האכרים העברים בארץ-ישראל: 'בישיבות לא היה סיפוק. אצלנו דנים על שאלות מעשיות, הרגשה שהם פורחים באויר'.⁵⁸ אם כן, הארגונים הראשונים במרכז הארץ לא הצליחו להתבסס, מפני שלא מצאו במה לקשור אליהם את ציבור האכרים.

המפנה בתהליך ביסוסו של ארגון כולל ויציג במרכז הארץ אירע, כאשר נמצא תחליף לתחומי הפעילות המעשית שהיו חסומים בפני ארגוני האיכרים. מעורבותה של התאחדות האכרים ביהודה ושומרון במאבק על עבודה עברית היתה הצעד הראשון לבניית הקשר בין הארגון לבין חבריו על בסיס עבודה מעשית יומיומית. בעקבות הצעד הזה באו הקמת קופת-החולים של האיכרים והגברת הפעילות בתחומי החינוך והתרבות. כשנכנסה התאחדות האכרים לתחומי פעולה אלה, הצליחו סמילנסקי ועמיתיו להתגבר על הפער בין האיכר הטרוד בבעיות היומיום לבין העסקן לבוש השחורים, המשתתף ב'משתאות התה'. הקשר שנרקם בין המנהיגות לחברים הבטיח את ביסוסה של התאחדות האכרים בארץ-ישראל.

55 'התאחדות אכרי ארץ ישראל', בוסתנאי, ב, מט (18 במארס 1931), עמ' 1.

56 'החלטות הוועידה השנתית האחת-עשרה של התאחדות האכרים', בוסתנאי, ג, מ (20 בינואר 1932), עמ' 25-26.

57 מכתב חוזר מהוועד המרכזי (לעיל, הערה 27).

58 דברי צימרמן בפרוטוקול ישיבת מועצת התאחדות האכרים בגליל התחתון, ט"ז בתשרי תרפ"ד, אה"ע, 18-1-8.